

Дубовик С.М.[°]

ДВНЗ «Київський національний економічний імені Вадима Гетьмана» університет кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та психології

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОДУКТИВНОГО СТИЛЮ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІКИ

В статті висвітлені теоретичні аспекти проблеми формування продуктивного стилю професійного спілкування викладача, а саме: уточнене поняття цього стилю, визначені його критерії та показники, а також психолого-педагогічні умови формування у майбутніх викладачів економіки.

Ключові слова: продуктивний стиль професійного спілкування викладача, характерні особливості, критерії, показники, психолого-педагогічні умови формування продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів економіки.

В статье освещены теоретические аспекты проблемы формирования продуктивного стиля профессионального общения преподавателя, а именно: уточнено содержание понятия этого стиля, разработаны его критерии и показатели, а также психолого-педагогические условия формирования у будущих преподавателей экономики.

Ключевые слова: продуктивный стиль профессионального общения преподавателя, характерные особенности, критерии, показатели, психолого-педагогические условия его формирования у будущих преподавателей экономики

The article opens the theoretical aspects formatting the productive style of professional communication teacher, namely The concept of this style, by its criteria and indicators, as well as psychological and pedagogical conditions of future economy teachers.

Keywords: productive style of professional communication teacher characteristics, criteria, indicators, psychological and pedagogical conditions of formation of productive style of professional communication of future economics teacher

Актуальність. Досвід високорозвинених держав світу засвідчує, що основним чинником динаміки економічного розвитку країни є висококваліфіковані спеціалісти різних галузей і, насамперед, фахівці економічного спрямування. Нагальна необхідність соціально-економічного зростання України, поступова її інтеграція у світове співтовариство вимагають підвищення ефективності професійної підготовки, насамперед, майбутніх економістів, забезпечення їхньої високої конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку праці. У контексті сказаного, як ніколи, зростають вимоги до якості економічної освіти.

Як відомо, саме викладач є визначальним суб'єктом навчального процесу, від якого залежить рівень підготовки майбутніх фахівців. У зв'язку зі сказаним, є потреба забезпечення загальноосвітніх і вищих навчальних закладів висококваліфікованими викладачами економіки, здатних реалізовувати нові освітні та соціальні завдання.

Педагогічна діяльність за своєю природою є комунікативною. Тому її ефективність залежить не тільки від предметної освіченості викладача, вміння оперувати прийомами та методами викладання, а й від його вміння будувати відповідну педагогічну взаємодію, яка базується на основі продуктивного стилю

його професійного спілкування з тими, хто навчається. Саме формування такого стилю спілкування має посісти одне з провідних місць у підготовці майбутніх викладачів, зокрема економіки.

Мета даної статті: наукове обґрунтування теоретичних аспектів проблеми формування продуктивного стилю професійного спілкування майбутніх викладачів економіки.

Вирішення вказаної проблеми передбачає, насамперед, визначення сутності стилю, що розглядається, його критеріїв і показників, а також психолого-педагогічних умов його формування у майбутніх викладачів економіки.

На основі осмислення основних критеріїв продуктивного стилю міжособистісної взаємодії [6], соціально-психологічних аспектів діалогічності [1; 4; 13; 25] нами визначені характерні особливості продуктивного стилю педагогічного спілкування, а саме:

- активна позиція викладача та студентів у спілкуванні;
- спільні цілі спілкування (як близькі, так і віддалені);
- спільна відповідальність викладача та студентів за результати спілкування;
- ідентифікація й відокремленість;
- діалогічна стратегія взаємодії [7, с. 40-42] .

Спираючись на вказані особливості продуктивного стилю педагогічного спілкування, подамо уточнене нами визначення поняття «продуктивний стиль професійного спілкування викладача». Це зумовлена соціально-психологічними властивостями особистості сформована система прийомів та операцій спілкування викладача з тими, хто навчається, яка забезпечує його здатність до побудови комунікативного процесу на основі діалогічної стратегії взаємодії, активну позицію її учасників, прагнення до формування спільних цілей та розподіл відповідальності за їх досягнення, що сприяє встановленню оптимального емоційного клімату у процесі спілкування, розкриттю особистісних потенціалів його учасників та успішному вирішенню завдань педагогічної діяльності.

З огляду на результати аналізу наукових досліджень щодо умов формування індивідуального стилю спілкування [8; 9; 15; 16; 18] та практичний досвід, ми визначаємо наступні умови формування продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів економіки:

- забезпечення мотивації майбутніх викладачів економіки до професійної підготовки;
- впровадження у практику діяльності університету методики формування ПСПС;
- розвиток у майбутніх викладачів рефлексії як механізму становлення особистості.

Розкриємо сутність вказаних умов.

Ефективність реалізації методики формування продуктивного стилю педагогічного спілкування у майбутніх викладачів економіки великою мірою залежить від сформованості у студентів мотивації до професійної підготовки, зокрема до оволодіння ними вказаним стилем. Водночас, важливою умовою становлення навчальної мотивації є інтеріоризація студентами педагогічного стимулювання учіння.

Аналіз психолого-педагогічної літератури щодо проблеми мотивації майбутніх фахівців до професійної підготовки показав різноманітність наукових підходів до її вирішення. Так, Ю. К. Бабанський методи стимулювання учіння умовно поділяє на дві підгрупи, а саме: методи формування пізнавальних інтересів у учнів (створення емоційно-моральної ситуації; створення ситуації цікавості; пізнавальну гру; аналіз життєвих ситуацій; створення ситуації успіху у навчанні) та методи, що спрямовані на формування почуття обов'язку і відповідальності у навчанні (пояснення учням особистісної значущості навчання; пред'явлення навчальних вимог; заохочення та покарання) [19, с. 402-407].

А. К. Маркова до умов формування позитивної мотивації учіння додає: сприятливу атмосферу в класі; включеність учня до колективних форм різних видів діяльності; співробітництво між вчителем та учнями; допомога вчителя не у вигляді прямої підказки у виконанні завдання, а у вигляді поради щодо шляхів пошуку правильного рішення; залучення учнів до оцінної діяльності та формування у них адекватної самооцінки [24, с. 55].

В. М. Вергасов детально описав сутність таких стимулів навчання, як довіра, інтерес, пріоритет, важливість професії, контроль, важкість, відповідальність та стимул часу [2, с. 106-113].

На основі аналізу великої кількості наукової літератури та викладацького досвіду колективом педагогів та психологів - викладачів ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» описані такі методи стимулювання мотивації навчання, як: доказу та переконань, сугестії, долання перешкод, делегування, закріплення позитивного враження, комунікативна «атака» [21, с. 609-611].

Важливо зазначити, що ефективність педагогічного стимулювання навчальної мотивації залежить не тільки від доцільності обраних викладачем методів педагогічного впливу, але й від їх різноманітності. Це пов'язано з тим, що різні методи стимулювання впливають на різні особистісні сфери студентів. Також важливо враховувати наукове положення, що обґрунтовано у роботі А. К. Маркової, про необхідність забезпечення безперервної мотивації учіння студентів на всіх етапах навчального процесу. Відповідно А. К. Маркова виокремлює такі етапи формування мотивації на занятті: етап формування первинної мотивації; етап підтримки та підсилення мотивації; етап завершення уроку та забезпечення мотивації до подальшого навчання [24, с. 59-62].

Охарактеризуємо другу із зазначених нами умов формування продуктивного стилю педагогічного спілкування. Для розроблення методики формування вказаного стилю у майбутніх викладачів, перш за все, необхідно було провести аналіз наукових досліджень близьких до нашої проблематики [3, 5, 9, 14, 18]. Результати аналізу вищезазначених наукових робіт доводять, що впровадження в практику діяльності вищих навчальних закладів освіти спеціальних систем навчання забезпечує формування у майбутніх фахівців індивідуального стилю професійного спілкування. Характерною особливістю цих систем є те, що вони включають програми активного соціально-психологічного навчання. Нагадаємо, що теоретичні основи розроблення та практичні підходи до впровадження вказаних програм були обґрунтовані в наукових працях Ю. М. Ємельянова [8], Г. О. Ковальова [12], Т. С. Яценко [26], Л. А. Петровської [20]. Водночас у вказаних

роботах обґрунтовано психологічні основи активної підготовки майбутніх педагогів до професійного спілкування.

З огляду на викладене, результати наукових пошуків Ю. М. Ємельянова, Г. О. Ковальова, Л. А. Петровської, Т. С. Яценко, на нашу думку, повинні стати теоретичною основою для розроблення методики формування продуктивного стилю педагогічного спілкування.

Підґрунтям у розробленні методики формування продуктивного стилю педагогічного спілкування у майбутніх викладачів економіки стали визначені нами критерії і показники цього стилю, а саме: мотиваційно-ціннісний критерій (продуктивна комунікативна настанова, розвинута мотивація досягнення); когнітивний критерій (психолого-педагогічні знання й знання у галузі педагогічного спілкування, когнітивна складність); операційно-процесуальний критерій (розвинута соціальна перцепція, уміння вербального та невербального спілкування, висока адекватна самооцінка, відповідальність за власні дії та вчинки).

Під час розроблення методики формування продуктивного стилю професійного спілкування майбутніх викладачів економіки нами враховано особливості змісту, форм та методів, які застосовуються під час викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу в економічному університеті. Зі вказаною метою були ретельно проаналізовані навчальні програми зазначених дисциплін та виявлені можливості включення до навчального процесу методів і прийомів формування структурних складових продуктивного стилю педагогічного спілкування.

Відповідно нами визначено три етапи формування зазначеного стилю спілкування: I етап – пов'язаний з вивченням дисципліни «Психологія діяльності та навчальний менеджмент»; II етап – реалізується під час вивчення дисципліни «Комунікативні процеси у навчанні»; III етап – пов'язаний з проходженням студентами педагогічної практики.

Основними завданнями першого, початкового, етапу з оволодіння майбутніми викладачами продуктивним стилем педагогічного спілкування є такі: опанування студентами необхідною базою психолого-педагогічних знань (засвоюються індивідуально-психологічні особливості людини, поняття «діяльність» і «взаємодія», умови їх ефективності, особливості міжособистісних стосунків та соціальних аспектів поведінки, феномен конфлікту та стратегії ефективного вирішення конфліктних ситуацій; цілі та завдання навчального і виховного процесів, шляхи їх досягнення; психолого-педагогічні особливості навчання учнів різних освітньо-вікових категорій). Це забезпечує формування у студентів психолого-педагогічних знань та навичок щодо особливостей організації навчального процесу, самоусвідомлення власних психологічних властивостей, оптимізацію їхньої самооцінки, більш глибоке сприйняття і розуміння оточуючих та ситуації соціальної взаємодії; розвиток гнучкості мислення, навичок емоційної і поведінкової саморегуляції в ситуаціях професійної діяльності, конструктивної поведінки у конфлікті.

Другий – основний, етап формування продуктивного стилю професійного спілкування – передбачає засвоєння студентами знань щодо закономірностей педагогічного спілкування, формування вмінь вербальної та невербальної комунікації, безпосереднє формування в учасників навчання досліджуваного

стилю спілкування. На забезпечення успішної реалізації завдань цього етапу спрямований розроблений тренінг «Стиль спілкування викладача».

Третій – завершальний, етап експериментального навчання – реалізується під час проходження студентами педагогічної практики. Завданнями вказаного етапу є реалізація студентами виробленого у них на попередніх етапах стилю професійного спілкування в умовах реальної педагогічної діяльності; виявлення на практичному досвіді недоліків і слабких місць у сформованому стилі; визначення і реалізація шляхів їх усунення; усвідомлення необхідності безперервного самовдосконалення цього стилю у процесі майбутньої педагогічної діяльності.

Розкриємо змістовий аспект третьої із визначених умов формування продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх викладачів - розвиток у майбутніх викладачів рефлексії як механізму становлення особистості .

Проблему рефлексії останнім часом інтенсивно вивчають у різних сферах людського буття. Результати наукових досліджень доводять, що рефлексія є психологічним механізмом усвідомлення свого “Я”, причин внутрішніх суперечностей, поведінкових стратегій і, як наслідок, результатів впливу на іншу людину, тобто забезпечує здатність людини аналізувати свою міжособистісну поведінку з метою її подальшої корекції та досягнення більш ефективних міжособистісних стосунків з оточенням. Останнім часом велика увага також приділяється вивченню ролі рефлексії у педагогічній діяльності. Науковці одностайні у висновках, що рефлексивні процеси є пусковим та діяльним механізмом ефективного розвитку і функціонування мотиваційної, когнітивної й поведінкової сфер особистості викладача, особливості яких, у свою чергу, зумовлюють специфіку його стилю професійного спілкування.

У філософському енциклопедичному словнику за редакцією А. А. Матюшина виокремлено три види рефлексії: елементарна, яка приводить до аналізу знань і вчинків; наукова, яка полягає в аналізі й критиці теоретичного знання; філософська, яка забезпечує усвідомлення основ буття, мислення і культури [23, с. 579-580].

М. М. Кашапов у своїй монографії, спираючись на результати наукових досліджень, поділяє рефлексію на такі її форми: інтелектуальну – як компонент теоретичного мислення, що забезпечує людині можливість контролювати й оцінювати хід свого судження, думки; особистісну – як самосвідомість та самоаналіз [11, с. 414].

Викладені положення доводять, що вказані види рефлексії відіграють важливу роль у професійному становленні та у професійній діяльності педагога. Саме тому розвиток рефлексії у майбутніх викладачів у процесі їх навчання ми визначаємо як одну з основних умов успішного оволодіння ними продуктивним стилем педагогічного спілкування та подальшого їх професійного й особистісного самовдосконалення.

Аналіз наукових робіт, в яких розглядається проблема розвитку та формування рефлексивних механізмів, показав існування двох напрямків щодо її вирішення. Перший зі вказаних напрямків характеризується реалізацією спеціально організованих тренінгів, основною метою яких є розвиток рефлексії. Ці тренінги передбачають різноманітні комплекси складно організованих методів, що активізують рефлексію у різних сферах її існування. Другий напрямок

досліджень, де рефлексія розглядається як механізм формування тих чи інших якостей особистості, пропонує такі шляхи її розвитку, які є супровідними стосовно методів реалізації основної навчальної мети. Так, Л. А. Петровська підкреслює, що у якості основи рефлексометричної процедури може бути використана практично будь-яка соціально-психологічна методика, що виявляє психологічні позиції і характеристики окремих учасників, а також групи в цілому [20, с. 71].

І. Я. Мельничук умовою розвитку рефлексії вважає створення у процесі навчання рефлексивного середовища, яке «містить заплановані та ситуативні впливи з використанням прийомів поглиблення актів переосмислення та загострення проблемно-конфліктної ситуації. Вказані процедури проводяться з метою поглиблення аналізу себе, власних мотивів, цілей, засобів, аналізу суб'єктів взаємодії та міжособистісних стосунків» [17, с. 132]. До вказаних процедур дослідниця відносить бесіди та запитання, спрямовані на об'єктивацію для себе результатів тієї чи іншої діяльності, взаємодії.

Т. В. Разіна з метою розвитку рефлексії у педагога, окрім спеціально спрямованих, пропонує також процедури, які можна використовувати як супровідні до методів, що слугують вирішенню інших навчальних цілей, а саме: розв'язання ситуацій «з життя», педагогічних проблемних ситуації, ситуацій з минулого досвіду; бесіди або обговорення питань; постійне звернення до теоретичних конструктів, що сприяє підвищенню усвідомлення процесу навчання [22, с. 272-274]. Також дослідниця підкреслює необхідність проведення цілеспрямованої роботи, яка забезпечує усвідомлення учасниками навчання ролі рефлексії у педагогічній діяльності та формування мотивації щодо її розвитку.

У зв'язку з тим, що у нашому навчанні формування рефлексії виступає як умова, механізм досягнення основної мети, а саме: оволодіння студентами продуктивним стилем педагогічного спілкування, ми вважаємо за доцільне використовувати вищевказані педагогічні методи і прийоми, які одночасно дозволяють вирішувати і завдання активізації й розвитку рефлексії і, безпосередні дидактичні цілі кожного етапу навчання.

Висновки. Наведені результати нашого наукового дослідження розкривають теоретичні аспекти проблеми формування продуктивного стилю професійного спілкування викладачів, що є необхідним підґрунтям для розробки та впровадження у навчальний процес університету методики формування цього стилю у майбутніх викладачів економіки.

Список використаних джерел

1. Васильева И. И. Коммуникативные свойства высказываний в диалоге / И. И. Васильева // Психологический журнал. – 1984. Т.5 – №5. – С. 149-153.
2. Вергасов В. М. Активизация познавательной деятельности студента в высшей школе / Валентин Михайлович Вергасов. – К.: «Вища школа», 1979. – 216 с.
3. Галузяк В. М. Мотиваційно-ціннісні детермінанти індивідуального стилю педагогічного спілкування: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07/Василь Михайлович Галузяк. – К., 1998. – 199 с.
4. Галян О. І. Співвідношення імперативності та діалогічності у стильовій характеристиці діяльності вчителя: дис. ...канд. психол. наук: 19.00.07/Олена Іванівна Галян. – К., 1999. – 208 с.
5. Гейхман Л. К. Социально-психологический тренинг как средство анализа и коррекции индивидуального стиля общения / Л. К. Гейхман // Системное исследование индивидуальности: Пед.докл. / – Пермь: МО РСФСР, Пермск. гос. пед. ин-т, 1991. – С. 98–100.
6. Горянина В. А. Психологические предпосылки непродуктивности стиля межличностного взаимодействия / В. А. Горянина // Психологический журнал. – 1997. – Т.18 – № 6. – С. 73–83.
7. Дубовик С.М. Формування продуктивного стилю професійного спілкування у майбутніх

- викладачів економіки: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Світлана Миколаївна Дубовик. – К., 2012. – 228 с.
8. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Юрий Николаевич Емельянов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 168 с.
9. Исмагилова А. Г. Индивидуальный стиль педагогического общения воспитателя детского сада: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / А. Г. Исмагилова. – М., 1989. – 17 с.
10. Капітанець С. В. Педагогічні умови формування стилю професійного спілкування у майбутніх офіцерів-прикордонників: дис. ...канд. пед. наук: 20.02.02. / Світлана Володимирівна Капітанець. – Хмельницький, 2001. – 219 с.
11. Кашапов М. М. Психология педагогического мышления / М. М. Кашапов. – СПб.: Алатейя, 2000 – 463 с.
12. Ковалев Г. А. Об активном обучении педагогическому общению / Г. А. Ковалев // Активные методы обучения педагогическому общению и его оптимизации: Сб. науч. тр. / [под ред. А. А. Бодалева]. - М.: АПН СССР, 1983. - С. 6–19.
13. Ковалев Г. А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г. А. Ковалев // Вопросы психологии – 1987. – №3. – С. 41–49.
14. Коваль М. С. Формування індивідуального стилю професійного спілкування у майбутніх офіцерів пожежної охорони: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.04 / Мирослав Степанович Коваль. – Вінниця, 1998. – 176 с.
15. Коротаев А. А. Исследование индивидуального стиля педагогического общения / А. А. Коротаев, Т. С. Тамбовцева // Вопросы психологи. – 1990. – № 2. – С. 62-69.
16. Коротаев А. А. Качественная психологическая характеристика индивидуальных стилей педагогического общения у учителей / А. А. Коротаев, Т. С. Тамбовцева // Интегральное исследование индивидуальности: стиль деятельности и общения: Межвузовский сборник науч. трудов. Пермь: ПГПИ. 1991. – С. 79–88.
17. Мельничук І. Я. Формування рефлексивних механізмів цілеутворення у процесі розв'язання професійно-психологічних завдань: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ірина Василівна Мельничук. – К., 2001. – 212 с.
18. Мешко Г. М. Формування індивідуального стилю педагогічного спілкування у майбутніх учителів: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Галина Михайлівна Мешко. – Тернопіль, 1997. – 203 с.
19. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических институтов [Ю. К. Бабанский, В. А. Сластенин и др.]. – М.: Просвещение, 1988. – 479 с.
20. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально- психологический тренинг / Лариса Андреевна Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
21. Психологія діяльності та навчальний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / [В. А. Козаков, М. В. Артюшина, О. М. Котикова та ін.] – К.: КНЕУ, 2003. – 829 с.
22. Разина Т. В. Рефлексия в педагогическом мышлении / Т. В. Разина // Психология профессионального педагогического мышления / [под ред. М. М. Кашапова]. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2003. – С. 233–282.
23. Философский энциклопедический словарь / [под ред. А. А. Матюшина]. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 579–580.
24. Формирование мотивации учения: Книга для учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлова. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
25. Шеин С. А. Диалог как основа педагогического общения / С. А. Шеин // Вопросы психологии. – 1991. – №1. – С. 44–52.
26. Яценко Т. С. Психологические основы активной подготовки будущего педагога к общению с учащимися: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07. / Тамара Семеновна Яценко. – К., 1989 – 359 с.

Отримано 20.02.2015 р.